

DE OVERWINTERING OP NOVA ZEMBLA

10 mei

doelgroepen doelstellingen vakken kerndoelen

De overwintering op Nova Zembla

Op 10 mei 1596 vertrekken Barentz en Van Heemskerck voor een reis naar Indië via een noordelijke route. Hun reis groeit uit tot één van de bekendste gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis, omdat zij moeten overwinteren op Nova Zembla. De overwintering kon dit worden dankzij het verslag van de reis van Gerrit de Veer: *Waerachtighe Beschrijvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt gehoort [...] by noorden Noorweghen, Moscovia en de Tartaria, na de Coninckrijcken van Cathay ende China*. In de honderden jaren na de publicatie bleef het verhaal voortbestaan in bewerkingen voor kinderen of op schoolplaten en beroemde schrijvers als Vondel gebruikten de gebeurtenis voor hun kunstwerken.

Doelgroep

Leerlingen van de zevende en achtste groep van het basisonderwijs (11-12 jaar)

Vakken en kerndoelen

Geschiedenis

Domein D: historisch besef

13 Leerlingen begrijpen dat historische bronnen tegenstrijdig kunnen zijn of van elkaar kunnen afwijken. Ze beseffen dat bronnen elk een eigen verhaal vertellen dat gebonden is aan tijd, plaats en standpunt.

Domein E: historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen

14 Leerlingen kennen in grote lijnen de volgende belangrijke hedendaagse en historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen in de geschiedenis:

Doelstellingen

- Leerlingen kennis laten maken met een van de bekendste gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis
- Leerlingen een idee geven van de afwegingen waar Nederlanders voor stonden in de zestiende eeuw

Bronnen

- Hans Gramberg: *De overwintering op Nova Zembla*, 2001
- Gerrit de Veer: *Waerachtighe Beschrijvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt gehoort [...] by noorden Noorweghen, Moscovia en de Tartaria, na de Coninckrijcken van Cathay ende China*, 1598
- Diverse internetsites, zie daarvoor de linkslijst achterin de handleiding

Dank

Wij danken de University Library of Tromsø voor het ter beschikking stellen van afbeeldingen.

WW

werkbladen

DE OVERWINTERING
OP NOVA ZEMBLA

Naar Azië

In het Europa van de vijftiende en zestiende eeuw proberen velen een weg te vinden naar Azië. Lang gaat de handel tussen Europa en Azië via Arabische en Italiaanse kooplieden. Arabieren organiseren de karavaantochten die spullen uit Azië halen en verkopen die door aan Italiaanse kooplieden. Deze kooplieden verkopen de waren weer aan handelaren uit andere Europese landen. Bijna alle Europese landen willen de Italiaanse en de Arabische tussenhandel uitschakelen.

De eerste geslaagde poging is van Bartolomeus Dias. Hij ontdekt voor de Portugezen de route naar Azië via de zuidpunt van Afrika. De Spanjaarden proberen Azië te bereiken door naar het westen te reizen. Aangezien de aarde rond is, moet je zo uiteindelijk in Azië terechtkomen, redeneren ze. In 1492 ontdekt Columbus via deze route Amerika.

Om conflicten tussen Spanje en Portugal te voorkomen verdelen de twee landen de wereld. Engeland en Frankrijk proberen het handelsmonopolie van beide landen te doorbreken, maar hebben aanvankelijk weinig succes. Nederlandse plaatsen, zoals Antwerpen en Amsterdam, spelen in de vijftiende en zestiende eeuw een belangrijke rol in de Europese handel. In 1585 nemen de Spanjaarden Antwerpen in. Het betekende de ondergang van Antwerpen als handelsstad, maar Amsterdam ontwikkelt zich tot centrum van de Europese handel. Ook ontwikkelen Nederlandse reders nieuwe scheepstypen. De Nederlandse koopvaardijvloot kan zo uitgroeien tot de grootste van Europa. Tegelijkertijd met de economische bloei van de noordelijke

Nederlanden ontstaat het verlangen rechtstreeks handel te voeren met Azië. Maar hoe daar te komen? Portugal is sinds 1580 deel van het Spaanse rijk. Het zou niet ongevaarlijk zijn langs dezelfde route te proberen Azië te bereiken. Sommigen menen dat het mogelijk zou moeten zijn via het noorden in Azië terecht te komen. De bekendste van deze ontdekkingsreizigers zouden Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz worden.

1. Kun je enkele voordelen noemen die een noordelijke route naar Azië met zich mee zouden kunnen brengen?
2. Welke waren brachten de Arabieren en Italianen uit Azië naar Europa?
3. leg in je eigen woorden uit wat 'tussenhandel' is. Waarom zouden de Europese landen de tussenhandel willen uitschakelen?
4. Op de satellietfoto hierboven zie je het gebied waar de Nederlanders doorheen dachten te kunnen reizen op weg naar Azië. Het is het noordelijkste deel van Rusland, Nova Zembla. Alles wat wit is op de foto is ijs, het zwarte is water. De foto is van zes oktober. Denk je dat het mogelijk is een route door het ijs te vinden? Hoe denk je dat de Nederlanders zich konden vergissen?

Willem Barentsz en de noordelijke doorgang naar Azië

Willem Barentsz

Er is niet veel bekend over Willem Barentsz. Zelfs de spelling van zijn naam staat niet vast: is het Barents of Barentsz (dat wil zeggen Barentszoon)? Hij wordt rond het jaar 1555 geboren op Terschelling. Waarschijnlijk gaat hij reeds op jonge leeftijd naar zee. Hij is een koopman en wetenschapper. Zoals wel meer geleerden uit zijn tijd heeft hij veel belangstelling voor geografie en maakt hij landkaarten.

Zijn werk als zeeman combineert hij met het maken van een atlas van de Middellandse Zee. Algemeen wordt deze atlas als een belangrijke publicatie gezien. Willem Barentsz geeft aan drie pogingen leiding die als doel hadden Azië langs het noorden te bereiken. Op de eerste reis weet Willem Barentsz een groot deel van de westelijke kustlijn van Nova Zembla in kaart brengen. Maar het is hem niet gelukt de weg naar Azië te vinden.

Twee andere schepen van dezelfde expeditie kiezen een andere, zuidelijkere, route en zij menen wel de weg naar Azië gevonden te hebben. China noch India waren bereikt, maar de doorgang naar Azië zou bij Stateneiland zijn. Dit leidt tot groot enthousiasme in Amsterdam. Een tweede expeditie, maar nu met handelswaar aan boord, wordt uitgerust. Deze expeditie draait uit op een ramp. De schepen lopen vast in het ijs, er breekt muiterij uit en een aantal manschappen wordt door ijsberen opgegeten.

Na deze mislukte tweede expeditie vatte de mening post dat de route toch noordelijker moet liggen. Willem Barentsz zou in eerste instantie toch gelijk hebben gehad. Daarop besluiten enkele Amsterdamse kooplieden een derde expeditie uit te rusten.

1. Kapiteins in die dagen houden vaak een dagboek of reisverslag bij. Maak een dagboek van de eerste reis.
2. Het beroep journalist bestond in die dagen nog niet. Stel dat jij als journalist met Barentsz mee zou kunnen gaan. Schrijf een artikel voor de schoolkrant over de tweede reis. Gebruik de afbeelding hierboven als illustratie bij je verhaal.

De derde expeditie

Op 10 mei 1596 zetten twee schepen vanuit Amsterdam koers naar het noorden. Het ene schip staat onder leiding van Jan Cornelisz. Rijp en het andere schip onder leiding van Jacob van Heemskerck. Willem Barentsz heeft de leiding over de hele expeditie. De reis wordt in tegenstelling tot de twee voorafgaande reizen niet betaald door de overheid, maar door particulieren. De Staten-Generaal stelt wel een beloning van (omgerekend) 25.000 euro in het vooruitzicht als het zal lukken een noordelijke doorvaart naar China, Japan en Oost-Indië te ontdekken.

Aanvankelijk verloopt de reis voorspoedig, maar na enige tijd moeten de schepen de koers verleggen als gevolg van dichte pakken ijs. Ze komen aan bij een eiland. Hier voert de bemanning een hevig gevecht met een ijsbeer. Ze doden de beer en noemen het eiland Bereneiland. Hierna varen ze verder naar het noorden. Ze bereiken Spitsbergen. Ook hier komen ze weer ijsberen tegen. Na enige tijd wordt het pakijs zo ondoordringbaar dat zij gedwongen worden terug te keren. Terug op het Bereneiland splitst de expeditie zich op. Jan Cornelisz. Rijp zal proberen bij Spitsbergen de doorgang naar Azië te vinden. Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz trekken oostwaarts.

Jan Cornelisz. Rijp trekt al snel de conclusie dat hij niet door het ijs zal komen en gaat terug naar Amsterdam. Het andere schip bereikt al snel Nova Zembla. Het ijs dwingt de ontdekkingsreizigers tot enige dagen oponthoud, maar 4 augustus kan de tocht worden voortgezet. De tocht naar het noorden verloopt als gevolg van storm en dichte mist moeizaam. Weer voelen Van Heemskerck en Barentsz zich gedwongen de tocht te staken. Het schip leggen zij vast aan een ijsschots. Na een verkenningstocht over land komt de bemanning tot de conclusie dat de zee verderop ijsvrij is. Ze gaan verder en het lukt het noorden van Nova Zembla te ronden. Maar het schip stuit al na twee dagen weer op niet te passeren hoeveelheden ijs. Alweer moet het schip vastgelegd worden aan een ijsschots. Het lukt niet verder te varen.

DE OVERWINTERING OP NOVA ZEMBLA

Zowel de weg naar het noorden als de weg naar het zuiden zit dicht. De bemanning brengt de sloep aan land. In de loop van de tijd halen ze ook proviand en wapens van het schip. Omdat het niet lukt het schip uit het ijs te krijgen besluiten ze de winter op Nova Zembla door te brengen.

De overwintering

Barentsz en Heemskerck besluiten een huis te bouwen. Ze noemen het 'Het Behouden Huys'. Veel heeft er tegengezeten maar tot hun geluk is er veel drijfhout in de omgeving te vinden. Hiervan bouwen zij het huis van zes bij tien meter. Nog voor de bouw voltooid is, overlijdt de timmerman. Ze laten het lijk afdalen in een kloof, omdat de grond zo zeer bevroren is dat begraven niet mogelijk is.

Tijdens de bouw van het huis verblijven de mannen op het schip dat door ijsberen belaagd wordt. Het dak maken zij van planken van het schip en daar doen zij een zeil overheen omdat het anders niet mogelijk is het huis waterdicht te krijgen. Op de houten schoorsteen komt een ton als top. Van een andere ton maakt de chirurgijn een stoombad. Na een maand is het huis klaar voor bewoning.

Ondertussen nemen duisternis en kou toe. Zestien mannen moeten meer dan een half jaar in deze kleine ruimte onder barre omstandigheden samen doorbrengen. Ondertussen blijven ze proberen het schip vlot te krijgen. De meegebrachte proviand van scheepsbeschuit en gezouten vlees vullen ze aan met het vlees van poolvossen. Deze poolvossen smaken in tegenstelling tot de ijsberen goed. Het vlees bevat bovendien kleine hoeveelheden vitamine C en beschermt hen zo tegen scheurbuik.

Begin november valt de poolnacht in en vanaf december verslechtert het weer en wordt het zo koud dat de manschappen denken te zullen sterven. Het ijs zit vijf centimeter dik op de muren. De mannen houden zich warm door kanonskogels en stenen in het vuur te verhitten en ze mee te nemen in bed. Uiteindelijk dichten ze alle kieren en maken ze de schoorsteen dicht. Dit laatste leidt er toe dat de rook niet meer weg kan en bijna stikken de overwinteraars. Eén van de mannen gooit net op tijd de deur open en maakt het rookkanaal weer vrij.

Al vroeg tijdens de het verblijf in het Behouden Huys gaat de klok kapot. Met behulp van een zandloper kunnen ze bij benadering bepalen of het dag of nacht was en wanneer er een feestdag is. Zo kunnen ze Kerstmis en andere feestdagen vieren.

Aan het eind van de maand januari in 1597 verschijnt voor het eerst weer de zon. Het weer verbetert en ze kunnen naar buiten. Inmiddels is het plan verlaten om de tocht naar Azië voort te zetten. Maar terugkeren naar Holland zou ook nog moeilijk worden want het schip zit nog altijd vast in het ijs.

1. Vergelijk de kaart mop werkblad 4 met de kaart van Nova Zembla in je atlas. Wat heeft Barentsz goed getekend en wat niet?
2. Wat is een chirurgijn?
3. Wat gebeurt er meestal als veel mensen lange tijd in een kleine ruimte moeten doorbrengen? Maak daarvan een tekening of een verhaal.
4. Hoe komt het dat de manschappen maandenlang geen zon zien?

Terug naar Holland

Omdat het niet lukt het schip vlot te trekken, besluiten ze twee reddings-sloepen om te bouwen tot kleine boten. Voordat ze op 13 juni 1597 vertrekken, schrijft Willem Barentsz een kort briefje. Er staat in wat ze hebben meegemaakt en waarom ze het schip hebben moeten achterlaten.

Jacob van Heemskerck wil eerst de terugtocht nog uitstellen, maar Barentsz weet hem er toe over te halen te vertrekken.

Ook de terugtocht is vol gevaren. De ijsberen blijven de bemanning lastigvallen. De open boten bieden geen beschutting tegen de kou en sneeuwstormen blijven de reizigers bedreigen. Inmiddels krijgen steeds meer manschappen last van scheurbuik. Ook Willem Barentsz is ziek. Op 13 juni zakt hij ook nog door het ijs. Hierdoor wordt hij zo ziek dat hij 20 juni overlijdt. Voor zijn overlijden geeft hij nog aanwijzingen voor de juiste route. Eind augustus bereiken de twaalf overlevenden Kildin in het noorden van Rusland. Daar horen ze dat in Kola drie Nederlandse vrachtaarders liggen. Een bemanningslid gaat naar Kola. Hij komt terug met een brief van Jan Cornelisz. Rijp die op handelsreis in Rusland is. Het schip van Rijp brengt de manschappen terug naar Amsterdam waar zij op 1 november 1597 aankomen. Als eerste bezoeken zij de opdrachtgever van de expeditie om verslag uit te brengen. Het bericht van de terugkomst van de mannen verspreidt zich snel. Voordat ze naar huis kunnen en voor zij hun gage ontvangen moeten ze eerst hun verhaal doen aan de burgemeester.

Enkele maanden voor hun terugkomst is kapitein Cornelis de Houtman als eerste Nederlander teruggekeerd van zijn reis naar Azië langs Kaap de Goede Hoop. Voortaan zouden Nederlandse handelaars voor de zuidelijke route kiezen.

1. Kun je een tweede reden bedenken waarom Nederlandse handelaars voor de zuidelijke route kiezen?
2. Kun je bedenken waarom Barentsz een verklaring achterlaat voor het achterlaten van het schip?
3. Verplaats jezelf in de positie van Barentsz. Het is 13 juni 1597. Schrijf op een kort briefje wat je hebt meegemaakt en waarom je het schip achterlaat.

H

Handleiding

DE OVERWINTERING OP NOVA ZEMBLA

ptt post
.....

Ontdekkingsreizen

1 oktober 1996

Arbeidingen
70 ct. Petrus Plancius
(1552-1622)
80 ct. de reis van
Willem Barentsz
(1596-1597)
80 ct. de reis van
Cornelis de Houtman
(1595-1597)
100 ct. de reis van
Mañu en De Cordes
(1598-1600)

Postzegelmapje **159**

Naar Azië

Werkblad 2 heeft tot doel de leerlingen kennis te laten maken met de achtergronden voor de reis naar Nova Zembla.

1. De route zou korter zijn; ze dachten zo de Spanjaarden en Portugezen te vermijden; ze dachten dat de noordelijke route tot minder ziekten onder de bemanning zou leiden.
2. Peper, specerijen, porselein, zijde. Spullen die in Europa zeldzaam waren en waar dus vraag naar was.
3. Tussenhandel is handel die de goederen brengt van producent naar consument. In dit geval duidt het ook op een extra laag tussen de verkopers in Azië en de kopers in Nederland. Zonder de tussenhandel zouden de Nederlanders de producten goedkoper kunnen krijgen dan nu.
4. Het is niet mogelijk met een zeilboot door het ijs te komen. Het is ooit een Zweed gelukt, maar hij had de beschikking over een hulpmotor. De Nederlanders konden zich zo vergissen omdat ze niet weten hoever het ijs zich in het noorden uitstrekt.

Willem Barentsz en de noordelijke doorgang naar Azië

Dit werkblad beschrijft de eerste twee reizen van Willem Barentsz.

1. –
2. –

De derde expeditie

Hier beschrijven we de derde expeditie en het gedwongen verblijf op Nova Zembla.

1. Willem Barentsz heeft de westkust van Nova Zembla goed getekend, maar hij heeft niet gezien dat het om een eiland gaat. Op zijn tekening zit Nova Zembla vast aan het vasteland.
2. Een chirurgijn is een heelkundige of arts
3. Als mensen lange tijd op elkaars lip moeten leven, ontstaan er vaak irritaties en ruzies.
4. Nova Zembla ligt binnen de poolcirkel. In de wintermaanden blijft binnen de poolcirkel het 24 uur per dag donker.

Terug naar Holland

Werkblad 6 beschrijft de terugreis van de reizigers naar Nova Zembla

1. Niet alleen was het een Nederlander gelukt Kaap de Goede Hoop te ronden, ook was de Nederlandse militaire macht toegenomen. De Nederlanders hoefden niet meer zo bang te zijn voor de Spanjaarden als in het verleden.
2. Barentsz was verantwoordelijk voor het schip. Hij moest een bewijs achterlaten voor zijn verblijf op Nova Zembla, voor het geval iemand ooit het schip zou vinden.
3. –

Meer informatie op internet:

<http://mediatheek.thinkquest.nl/~11069/dutch/index.php3?subject=voyages/asia/northern>

Uitgebreide website over de noordelijke route die Willem Barentsz heeft genomen.

*Naast het ijs het grootste gevaar
voor de manschappen van Willem Barentsz*